

Розділ III.

РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ, СВОБОДА СОВІСТІ ТА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ

Віктор Бондаренко (Україна)

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Україна, як суб'єкт колишнього Союзу РСР, була позбавлена можливості здійснювати власну політику щодо релігії та церкви. Догматизований марксизм, що впродовж десятиліть був офіційною ідеологією, односторонньо розглядав усі явища, в тому числі й релігію, формував лише негативне ставлення до неї, до її ролі в історії українського народу. Державна влада тих часів діяла за принципом сили і неповаги до переконань і віри людини, вдавалася до насильницьких та незаконних акцій. Націоналізація церковного майна, вилучення церковних цінностей, масова руйнація храмів, адміністративне командні методи утвердження атеїзму у свідомості людей супроводжувалися терором та репресіями проти духівництва, насиллям над віруючими.

Здобувши незалежність, Українська держава засудила незаконні дії тоталітарної влади, стала на шлях цивілізованих взаємин між церквою і державою. Одним із перших її законодавчих актів став Закон "Про свободу совісті і релігійні організації". За короткий час, буквально із нульової відмітки, в основному сформовано конституційно-правове поле державно-церковних відносин, яке з своїх основних параметрів відповідає міжнародним критеріям і стандартам. Питання власності, підприємництва, землекористування релігійних організацій, трудових відносин у них, альтернативної військової служби, плати за землю врегульовані чинним законодавством. Отже, долаючи завали у сфері релігійно-церковного життя, що дісталися у спадок від минулого, держава йде курсом реального забезпечення свободи совісті свободи вільного вибору релігії, світогляду, свободи бути віруючим чи вільнодумцем, надання всім конфесіям рівних прав і можливостей.

Релігійне життя України сьогодні складна система взаємин, взаємодії та взаємовпливів канонічно й організаційно структурованих суб'єктів, об'єднаних за світоглядно віровизначними ознаками. Ця система не є ізольованою і самодостатньою. Вона імплантована в загальну структуру суспільного життя і розвивається під впливом соціально-економічних та політичних процесів, що відбуваються в Україні на перехідному етапі її розвитку. Тому природним є й те, що релігійне життя, як складове суспільного, з одного боку є сукупністю універсальних, загальнодержавних, а з іншого специфічних регіональних ознак і особливостей. Таке поєднання є діалектичним: загальнодержавні та регіональні компоненти в одних випадках, взаємодіючи між собою, формують систему гармонійного, взаємозбагаченого існування, а в інших, вступаючи в суперечність, призводять до відчуження та розмежування в релігійному середовищі.

Зупинимось на деяких основних моментах, що характеризують якісну визначеність релігійно-церковного життя в Україні.

а) Релігійна мережа.

Станом на 01.01.99 р. в Україні діє 21,8 тис. релігійних організацій, в т.ч. майже 21,1 тис. громад 80 конфесій, течій і напрямків. Порівняно з 1991 роком кількість релігійних організацій збільшилась на 8,6 тис., або на 65,3 відсотки. Проте зміни релігійної мережі торкнулися не тільки її кількісних показників. Церква перейшла на якісно новий рівень функціонування. Активно йде процес формування її управлінських структур: в Україні діють 204 духовні центри та управління. Підготовка кадрів священнослужителів здійснюється у 94 вищих та середніх духовних навчальних

зкладах, кількість яких за 7 років збільшилась у 5 разів. Діють 232 монастирів, кількість яких проти 1991 р. зросла більш ніж учетверо. На ниві добротності та милосердя працюють 144 місії, а це у 7 разів більше, ніж їх було в 1991 році. Водночас динаміка становлення релігійного середовища згасає, започатковує його розвиток за внутрішньо властивим йому законом. Показовим щодо цього є темпи приросту релігійних громад. Якщо в 1991 р. вони склали 22,2 відсот., то в 1998 р. — вже 7,0 відсот. Проте в абсолютній величині цей показник досить вагомий. В 1998 році релігійна мережа зросла на 1437 одиниць.

Майже половина всіх релігійних громад (44,9 відсот.) зосереджена в західних областях. Тут діє 67 духовних центрів та управлінь (32,8 відсот.), 125 із 232 монастирів, 40 із 94 духовних навчальних закладів. На 10 тис. населення у цьому регіоні припадає 9,9 громад, що значно більше ніж у південно-східних областях, де цей показник становить 2,1 релігійних громад і більше, ніж в регіоні "північ центр", де на 10 тис. населення припадає 3,6 громад. Такий стан реально відбиває регіональні відмінності у моделях ментальності і релігійної культури населення України. Якщо в західних областях релігія і церква є невід'ємною складовою способу життя, то на півдні та сході держави ці функції церкви значною мірою втрачені, а цей регіон розглядається релігійними центрами України, зарубіжними місіонерами як "духовна пустеля". Відтак їх місійна діяльність у цьому напрямі тут буде употужнюватися, створюючи силове поле міжконфесійної напруги.

Половину всіх релігійних громад України становить православ'я (52,3 відсот.), яке нараховує 11209 парафій. В 1992—1998 р.р. їх кількість зросла на 4250 одиниць, або на 61,0 відсотка, а за минулий рік — на 859 парафії, що складе 63,4 відсот. росту загальної чисельності релігійних громад усіх конфесій. Найбільш потужною є Українська православна церква (УПЦ), кількість громад якої за 7 років зросла на 2523 одиниць, або на 46,1 відсот. і становить нині 7996 парафій, або 71,4 відсот. загальної чисельності зареєстрованих православних громад України. Більш ніж вчетверо збільшилась чисельність її монастирів, з 2 до 14 духовних навчальних закладів. Схожими темпами йде розбудова інших православних церков — Київського Патріархату (2187 громад) та Української автокефальної (1026 громад). Їх кількість збільшилась загалом на 1727 громади, або на 116,2 відсотки.

Ареалом найбільшого поширення православ'я залишається західний регіон. Тут діє 4154 громади цього віросповідного напрямку, або 37 відсот. від їх загальної кількості в Україні. Проте у 1991 році цей показник становив 51,5 відсотка, а отже за 7 років він зменшився більше ніж на 12 пунктів. У зворотньому напрямку йде процес в інших регіонах, зокрема у південно-східному цей показник зріс за 6 років з 15,3 до 22,6 відсот., а у регіоні "північ—центр" — з 33,1 до 40,1 відсот. Показовим є і те, що кількість православних громад тут недовзі зрівняється з західним регіоном. Якщо у 1992—98 р.р. кількість православних громад на заході країни зросла на 567 одиниць, то в цих регіонах відповідно на 1494 та 2185.

За кількістю релігійних громад (3212) та монастирів (73) Українська греко—католицька церква (УГКЦ) посідає в державі друге місце. З часу легалізації діяльності (листопад 1989 р.) церква відновила свої структури і вийшла на довоєнний рівень. Сьогодні вона має 12 єпархій, 73 монастирі, 10 духовних навчальних закладів, 27 періодичних видань. Переважна більшість греко-католицьких громад (97 відсот.) знаходиться в Галичині, а також на Закарпатті, де вони утворюють окрему Мукачівську єпархію, яка не входить до складу УГКЦ, а підпорядковується безпосередньо Апостольській столиці. При цьому якщо на початок 1992 р. церква була представлена лише в 13 областях та Києві, то станом на 01.01.1999 р. її громади відсутні лише у Кіровоградській області.

З початку 1992 року Римське—католицька церква (РКЦ) збільшила свою мережу в країні на одну третину і нараховує нині 751 громаду. В цей же час зареєстровані перші католицькі монастирі, насельниками яких у переважній більшості були іноземці, здебільшого поляки. З 1992 року фактично започаткована й практика запрошення в Україну ксьондзів іноземців. Сьогодні їх нараховується 274 або 68,3 відсот. від числа священнослужителів, що їх має РКЦ в Україні.

Станом на 01.01.99 р. в Україні діє 33 монастирі РКЦ. Із загальної чисельності монастирів РКЦ 12 відкриті у західних областях, 19 у регіоні "північ центр". Причому, якщо кількість монастирів, що реєструються в західних областях, щорічно зменшується (1992 р. 5, 1993 р. 2, 1995 р. 1, 1996 р. 0), то в регіоні "північ центр" збільшується. Саме цей регіон в 1992–1996 р.р. став ареалом найбільшого поширення католицизму. Так, якщо у цей період в Україні було зареєстровано 273 громади католиків, то 150 (55,3 відсот.) з них отримали статус юридичної особи саме в північних та центральних областях. Вища ніж на заході у цьому регіоні й забезпеченість парафій священнослужителями, зокрема на 338 костелів припадає 171 ксьондз (або 50,6 проти 40,7 відсот. на заході).

З року в рік в Україні збільшується кількість громад прихильників протестантизму. Ця гілка християнства представлена 32 напрямками: від потужних союзів баптистів (1830 громад) і п'ятидесятників (1014) до поодиноких громад менонтів та назарян. З початку 1992 року кількість громад протестантського спрямування збільшилась на 2745 одиниць, або на 107,5 відсотка. Зокрема, у південно-східному регіоні мережа протестантів зросла з 628 громад до 1592, або на 153,5 відсот., у центральному на 1088 громад (135,1 відсот.), у західному на 530 громад, або на 41,4 відсотка. При цьому темпи їх росту (80,2 відсот.) значно перевищують приріст громад православ'я (44,3 відсот.). А в західному регіоні і в абсолютному значенні показник православ'я нижчий за протестантський, відповідно +389 та +560. Загалом же станом на 01.01.99 р. в Україні діє 5295 громад протестантів, що становить 24,7 відсотка релігійної мережі країни (проти 20,9 відсот. в січні 1992 р.). За кількістю громад, що утворились минулого року, протестантські церкви (+363) поступились лише православ'ю (+861).

Загальною тенденцією, що має місце в протестантському середовищі, є неухильне зміцнення позицій практично всіх його деномінацій. Останнім часом помітне певне дистанціювання традиційних для України протестантських церков від представників харизматичного руху, т.зв. "нового протестантизму". Серед "харизматів" найбільш динамічно розвивається об'єднання церков "Повного Євангелія", яке за 7 років зросло з 4 до 191 громади. Загалом із 328 харизматичних осередків, що діють в Україні, 186 (56,7 відсот.) знаходяться у південно-східному регіоні країни. Найбільше їх у Донецькій області (46 громад), Запорізькій (28), Криму (39), Київській (22) і Херсонській (20) областях.

Нова на конфесійній карті України "Новоапостольська церква" за 5 роки діяльності заснувала свої громади (53) у всіх областях, крім Рівненської. Повільно, в одному темпі поширюються в Україні такі східні культури, як кришнаїзм та буддизм. Сьогодні діє відповідно 32 та 30 їх громад. За останні 3 роки кількість громад віри Багаї зросла лише на одну (9).

б) Кадри священнослужителів.

Діючі в Україні громади віруючих обслуговують 19312 священнослужителів. У порівнянні з січнем 1993 року загальна кількість дупшастирів зросла на 9544, або на 115,6 відсотка. Значне збільшення їх пояснюється тим, що за цей період чисельність духовних навчальних закладів у державі більш ніж подвоїлась (з 34 до 94), а слухачів в них стало у 3,6 рази більше (на початок 1993 року 3587, сьогодні 13078). При цьому, якщо упродовж 1993–1998 рр. чисельність православних духовних навчальних закладів зросла з 15 до 32 одиниць, а кількість слухачів в них з 2850 до 4597 (+61,3 відсот.), то протестантські церкви збільшили кількість духовних закладів з 12 до 41, а слухачів з 567 до 6411, тобто у 11,3 рази. Сьогодні відсоток православних священників (8854 чол.) зменшився з 51,3 відсот. до 45,8, а в протестантів (7348) зріс з 32 відсот. до 38,0. Показник забезпеченості священниками православної парафії становить 0,8, а громад протестантів 1,4.

в) Матеріальне забезпечення релігійних організацій.

За роки державної незалежності України віруючим повернуто з музейних фондів та експозицій понад 8 тис. предметів культового та церковного вжитку, а кількість культових будівель, якими користуються церкви, збільшилась з 9054 до 16211, або на 79,0 відсот. Причому, серед 16,2 тис. храмів 3662 (22,6 відсот.) є пам'ятками архітектури. За цей період збудовано 2187 культових будівель, в стадії будівництва знаходиться ще 1850 храмів. Проте забезпеченість культовими будівлями залишається однією з найгостріших проблем релігійного життя в Україні. Так, кількість храмів та приміщень, пристосованих під молитовні, що є у власності або користуванні релігійних громад, збільшилась у 1998 році на 385 одиниць, в т.ч. за рахунок 293 збудованих. Але відсоток забезпеченості конфесій типовими культовими будівлями знизився до 64,3 проти 66,6 у 1997 році, що свідчить про невідповідність кількості храмів росту релігійної мережі.

За деякими підрахунками для нормального функціонування релігійних організацій потрібно мати один храм і два священнослужителі на тисячу віруючих. Відтак, якщо на Україні 40-50 млн. віруючих, то має бути 40-50 тис. храмів і 80-90 тис. священнослужителів. Сьогодні ж в Україні маємо десь 20-25 відсотків норми, а в деяких регіонах і того менше.

Повністю забезпечена культовими будівлями Закарпатська реформатська церква. Упродовж 1995-1998 рр. поліпшилась ситуація в Римське католицькій церкві, де цей показник зріс до 88,2 і до 83,9 відсот., в Українській греко-католицькій церкві.

За рахунок збудованих за останні 5 років 392 молитовних будинків та розширення можливостей оренди приміщень для богослужінь відносно стабілізувалась ситуація у протестантському середовищі (всього за 7 років ними збудовано 682 молитовні споруди). Забезпеченість громад мусульманського віросповідання мечетями зросла з 32,7 відсот. у січні 1995 році до 47,3 у 1998 р.

Станом на 01.01.99 р. віруючі претендують лише на 169 храмових споруд, що використовується не за призначенням, а отже цей резерв забезпечення релігійних громад культовими будівлями практично вже вичерпано. Поліпшити ситуацію в подальшому може лише будівництво нових храмів.

Загалом наведені дані реально відображають ситуацію, що склалася в релігійному середовищі України.

А.Колодний (Україна)

ПЛЮРАЛИЗМ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ В УКРАИНЕ: ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ

Обретение Украиной независимости совпало с вхождением ее в мир демократии. Она впервые получила возможность осуществлять собственную, отличную от имперской, политику в вопросах религии и церкви, строить ее в соответствии со своей исторической традицией, открытостью своего коренного этноса ко всему внешнему и реалиями сегодняшнего дня. По оценкам экспертов, основные положения ее закона "О свободе совести и религиозных объединениях" (1991 г.) соответствуют принципам международных правовых документов.

Благодаря демократизации украинского общества в стране интенсивно развивается религиозная жизнь. Если в тоталитарной Украине официальную регистрацию имели 9 религиозных объединений, то к началу этого года их уже 84. Возобновили, в частности, свою деятельность в прошлом запрещенные национальные церкви - автокефальная православная и греко-католическая, получили регистрацию свыше 50 течений, которых Украина раньше не знала. Религиозная сеть за это время увеличилась с 4,5 до 22 тысяч организаций.

В соответствии с Конституцией и законодательством страны государство четко определило свои обязанности по отношению к религии, религиозным организациям, практическую реализацию которых призван осуществлять Государственный комитет